

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Osmanlı Devleti'ndeki Haraç Vergisinin Klasik Türk Şiirine Yansıması

Reflections of The Ottoman Empire Extortion Tax on Classical Turkish Poetry

Armağan ZÖHRE^{a*}

^aDr. Öğr. Üyesi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Hazırlık Okulu, Kentau/ KAZAKİSTAN
ORCID: 0000-0002-6926-9636

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 19 Nisan 2021
Kabul tarihi: 5 Ekim 2021

Anahtar Kelimeler:

Klasik Türk Edebiyatı,
Osmanlı,
Vergi,
Haraç

ÖZ

Sosyal hayatın Klasik Türk edebiyatına yansımasını konu edinen çalışmalara mütevazı bir katkı sunmak hedefi ile ortaya koyduğumuz bu çalışmada Klasik Türk şiirinin teşekkül ettiği hemen bütün yüzyıllardan şairlerin divanları taranarak Osmanlı vergi sistemi içerisinde değerlendirilen haraç kavramının şiirlere hangi yönleri ile yansıdığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Divanlarda haraç kavramını ifade eden *bâc*, *cizye*, *harâc*, *meks*, *'öşr* kelimeleri taranmış ve bu kavramların tespit edilen beyitlere hangi özellikleri ile yansıdığı tasnif ve tahlil edilmiştir. Çalışmamız, *Haraç ile ilgili bazı özellikler*, *Haraç ile birlikte anılan metalar ve Haraç ile birlikte anılan ülke ve şehirler* olmak üzere üç ana başlıktan ve bunlara bağlı alt başlıklardan oluşmaktadır. Sonuçta haracın gayrimüslimlerden alındığı, hükümdarın haraç alma yetkisi bulunduğu, Osmanlı devletinde haraç almanın kanun olduğu, yoksullardan ve düşkünlerden haraç alınmadığı gibi özellikler beyitlerde yer almıştır. Beyitlerde buse, can, gam, eziyet, yakut taşı, misk, amber, şarap gibi unsurlar haraç olarak alınıp verilen metalar olarak karşımıza çıkar. Acem, Çin, Hita, Hoten, Maçin, Rüm, Rûs, Habeş, Hindistan, Hindü, Bengal, Firengistan, Keşmir, Kâbil, Zâbil, Mısır, Bağdad ve Bahreyn gibi ülke ve şehirler haraç konusu ile birlikte anılmaktadır. Sosyal hayatın unsurlarını inceleyecek olan bu gibi çalışmaların artmasıyla birlikte Klasik Türk edebiyatının derin anlam dünyasının ayrıntılı olarak gün yüzüne çıkarılabileceği kanaatindeyiz.

ARTICLE INFO

Article History:

Received April 19, 2021
Accepted October 5, 2021

Keywords:

Classical Turkish Literature,
Ottoman,
Tax,
Extortion

ABSTRACT

Our study has been presented so as to make a modest contribution to the studies that discuss the reflections of social life on Classical Turkish literature and it targets to establish which aspects of the concept of extortion are reflected in poetry within the Ottoman tax system through scanning the divans of poets of the centuries during which Classical Turkish poetry exists. Certain tax related words in divans, *bâc*, *cizye*, *harâc*, *meks*, *'öşr* were scanned and how these words reflect in detected verses was analyzed and classified. The study is composed of three main headings: *Certain aspects of extortion*, *Goods mentioned regarding extortion* and *countries and cities mentioned regarding extortion*. After all, a number of aspects of extortion appear in verses that it was extorted from non-muslims, that the emperor was entitled to collect it, that it was legal to extort in the Ottoman Empire, that the poor and the needy were not subjected to extortion. Kiss, spirit, grief, suffering, ruby stone, musk, amber, wine were goods of extortion. Certain cities and countries such as Iran, China, Hita, Hoten, Maçin, Anatolia, Russia, Ethiopia, India, Hindü, Bengali, Firengistan, Cashmere, Kâbil, Zâbil, Egypt, Bagdad, and Bahrain are the cities where extortion was practised. We are of the opinion that in parallel with the increasing number of studies that dig into the elements of social life, the deep semantic world of the Classical Turkish literature can be brought to light in detail

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: zohre.armagan@ayu.edu.kz

EXTENDED ABSTRACT

Since Classical Turkish literature follows specific attributions and rules that have a long way back in historical process; in other words, as it developed tradition-bound, it has most of the time been claimed to be difficult to understand and detached from everyday life. At this very point, it makes sense that fieldwork, that is researches on social life that aim to bring the material and emotional realities of the social life to light in Classical Turkish literature, which is also known as Divan literature and Enderun literature, are important. Our study has been presented so as to make a modest contribution to the studies that discuss the reflections of social life on Classical Turkish literature and it targets to establish which aspects of the concept of extortion are reflected in poetry within the Ottoman tax system through scanning the divans of poets of the centuries during which Classical Turkish poetry took shape. Certain tax related words in divans, *bâc*, *cizye*, *harâc*, *meks*, *öşr* were scanned and how these words reflect in detected verses was analyzed and classified.

Meaning ‘share, dividend’ in Persian, the word *bâc* stands for tax on the whole and for market tax specifically. Meaning ‘to suffice, to recompense, to pay’, *cizye* derives from the word ‘*cezâ*’ and it was a kind of capitation tax that was collected from non-muslim men in Islamic states. An Arabic word, *meks* stands for tax collection and *bâc* stands for compound duty that generally represents the tax collected from tradespeople. *öşr* is an agricultural tax in the Ottoman ground system that was collected from one-fifth to one-tenth ratio. The term extortion describes the tax collected both from extortion-dependent land and its earnings and from non-muslims in the Ottoman Empire practice. Until 16th century, the term extortion was used to describe *cizye* tax in the Ottoman Empire and in some documents the term capitation extortion was used to distinguish it from land extortion. In this regard, we find it necessary to specify that the tax types identified above such as *cizye*, *meks*, *öşr* are seen in verses rather as *bâc* and *harâc*.

Composing the study, we used relevant verses from the divans of *Ahmedî*, *Ahmed Paşa*, *Hakîkî*, *Hamdullah Hamdî*, *Karamanlı Aynî*, *Karamanlı Nizâmî*, *Mesîhî*, *Mihri Hatun*, *Tâcî-zâde Ca’fer Çelebi* from 15th century; *Celîlî*, *Emrî*, *Fuzûlî*, *Gelibolulu Surûrî*, *Hatayî (Şah İsmail)*, *Mostarlı Hasan Ziyâ’î*, *Muhibbî (Kanuni Sultan Süleyman)*, *Muhyî*, *Münîrî*, *Ramazan Behîştî*, *Ravzî*, *Revânî*, *Sehâbî*, *Sehî Bey*, *Şâhî (Şehzâde Bayezid)* from 16th century; *Azmizâde Hâletî*, *Fevzî*, *Kâtibzâde Sâkub*, *Nâ’îlî-i Kadîm*, *Nef’î*, *Nev’î-zâde Atâyî*, *Şeyhülislâm Yahyâ*, *Vahyî* from 17th century; *Erzurumlu Zihnî*, *Esrar Dede*, *Lebîb*, *Mehmed Sîdkî*, *Sa’îd Giray*, *Sünbülzâde Vehbî*, *Şeyh Gâlib* from 18th century and *Nigârî*, *Osman Nevres* from 19th century.

The study is composed of three main headings. In the first part under the heading of *Certain aspects of extortion*, which aspects of extortion are reflected in the verses of poets mentioned above are identified and analyzed. Accordingly, a number of aspects of extortion appear in verses that it was extorted from non-muslims, that the emperor was entitled to collect it, that it was legal to collect extortion/tax in the Ottoman Empire, that the poor, the needy were not subjected to extortion and the tradespeople had to pay it. In the second part of the study under the heading of *Goods mentioned regarding extortion*, verses can be encountered which mention that along with concrete elements, abstract elements can be taken or given in return for extortion. Kiss, spirit, grief, suffering, ruby stone or lip of the beloved, musk, amber, wine, asceticism-piousness and religion were goods of extortion. In Classical Turkish poetry lovers/poets describe beloved ones as unbelievers because of their ruthlessness and what lovers expect from beloved ones as extortion is a kiss. However, the extortion they have to give to the beloved who is sultan or emperor is their lives. In verses where the lover positions himself as the sultan of love, the extortion he gets will be sorrow and suffering. In the third part, *Countries and cities mentioned regarding extortion*, the reflections can be seen in the poems of the poets of certain cities and countries such as Iran, China, Hita, Hoten, Maçin, Anatolia, Russia, Ethiopia, India, Hindû, Bengali, Firengistan, Cashmere, Kâbil, Zâbil, Egypt, Bagdad, and Bahrain. It was identified that prominent features of these cities and countries were subjects of extortion. For example, when China, Hita, Hoten and Maçin are concerned, extortion is generally musk and amber which are pale in comparison to the curling of beloved’s hair and scent. If poets mention about Ethiopia, India, Hindû and Bengali, the extortion is generally black pepper which resembles to the spots on beloved’s face. Extortion coming from Fireng or Firengistan is surely wine whereas Egypt sends sugar which is reflected in verses as a resemblance to the pretty lips of beloved.

We are of the opinion that in parallel with the increasing number of studies to identify and analyze the specific social life elements especially about the different centuries and geographies during which Classical Turkish literature took shape will bring the deep semantic world of Classical Turkish literature to light and refute such assertions as its being detached from society and social life.

Giriş

Tarihsel süreç içerisinde uzun bir geçmişe sahip olan Klasik Türk edebiyatı, kendine has özellik ve kurallara bağlı olduğu için, başka bir ifadeyle geleneğe bağlı olarak geliştiği için çoğu zaman “anlaşılması zor” ve “toplumsal hayattan kopuk” olduğu iddiaları ile karşı karşıya kalmıştır. Tam bu noktada Divan edebiyatı, Havas edebiyatı, Enderun edebiyatı gibi isimlerle de anılan Klasik Türk edebiyatında sosyal hayatın maddi ve manevi gerçeklerini gün yüzüne çıkarmayı amaçlayan sosyal hayat ya da toplumsal hayat araştırmaları diyebileceğimiz bilimsel çalışmaların ne denli önemli olduğu anlaşılmaktadır. Sosyal hayatın Klasik Türk edebiyatına yansımalarını konu edinen çalışmalara mütevazı bir katkı sunmak hedefi ile ortaya koyduğumuz bu çalışmada Klasik Türk şiirinin teşekkül ettiği hemen bütün yüzyıllardan şairlerin divanları taranarak Osmanlı vergi sistemi içerisinde değerlendirilen haraç kavramının şiirlere hangi yönleri ile yansıdığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmamıza kaynaklık eden divanlarda haraç kavramını ifade eden *bâc*, *cizye*, *harâc*, *meks*, *öşr* kelimeleri taranmış ve bu kavramların tespit edilen beyitlere hangi özellikleri ile yansıdığı tasnif ve tahlil edilmiştir.

Farsça hisse, pay anlamlarına gelen *bâc* genel olarak vergi ve özellikle de pazar vergisi anlamında kullanılan bir terimdir (Yeniçeri, 1991, s. 411). Kâfi gelmek, karşılığını vermek, ödemek anlamlarındaki *cezâ* kelimesinden türemiş olan *cizye* İslâm devletlerinde gayrimüslim halkın erkeklerinden alınan bir çeşit baş vergisidir (Erkal, 1993, s. 42). Arapça bir kelime olan *meks*, vergi tahsili, *bâc*, gümrük resmi gibi anlamlara gelmektedir ve daha çok tüccarlardan alınan vergiyi ifade eder (Kallek, 2003, s. 583). Osmanlı toprak sistemi içerisinde alınan vergilerden biri de *öşr* vergisidir ki bu vergi genellikle beşte birden (humus) onda bire (öşür) kadar değişen oranlarda alınan zirai vergidir (Tabakoğlu, 2007, s. 101). Haraç terimi Osmanlı Devleti uygulamasında hem haracî araziden ve hasılatından hem de Müslüman olmayan şahıslardan alınan vergiyi tarif etmektedir (DİA, 1997, s. 89). Osmanlı Devleti’nde XVI. yüzyıla kadar *cizye* vergisini ifade etmek üzere haraç kelimesi kullanılmış ve arazi haracından ayırt etmek için bazı belgelerde baş haracı tabirinin kullanıldığına rastlanmıştır (İnalcık, 1993, s. 45). Bu bağlamda tanımlarını verdiğimiz *cizye*, *meks*, *öşür* gibi vergi türlerinin beyitlerde de daha çok *bâc* ve *harâc* kelimeleri ile ifade edildiğini belirtmekte yarar görmekteyiz.

Çalışmamız; *Haraç ile ilgili bazı özellikler, Haraç karşılığı alınıp verilen metalar ve Haraç ile birlikte anılan ülke ve şehirler* şeklinde üç ana başlıktan ve bunlara bağlı alt başlıklarından meydana gelmektedir. Çalışmamızda aşağıda yüzyıllarına göre tablo şeklinde verdiğimiz şairlerin divanlarından yararlanılmıştır.

Tablo 1: Örnekleme olarak seçilen şairler

15. Yüzyıl	16. Yüzyıl	17. Yüzyıl	18. Yüzyıl	19. Yüzyıl
Ahmedî	Celîlî	Azmî-zâde Hâletî	Erzurumlu Zihnî	Nigârî
Ahmed Paşa	Emrî	Fevzî	Esrar Dede	Osman Nevres
Hakîkî	Fuzûlî	Katibzâde Sâkîb	Lebîb	
Hamdullah Hamdî	Gelibolulu Surûrî	Nâ’îlî-i Kadîm	Mehmed Sıdkî	
Karamanlı Aynî	Hatâyî (Şah İsmail	Nef’î	Sa’id Giray	
Karamanlı Nizâmî	Mostarlı Hasan Ziyâ’î	Nev’î-zâde Atâyî	Sünbülzâde Vehbî	
Mesihî	Muhibbî (Kanuni Sultan Süleyman)	Şeyhülislâm Yahyâ	Şeyh Gâlib	
Mihri Hatun	Muhyî	Vahyî		
Tâcî-zâde Ca’fer Çelebi	Münirî			
	Ramazân Behiştî			
	Ravzî			
	Revânî			
	Sehâbî			

	Sehî Bey Şâhî (Şehzâde Bayezid)			
--	---------------------------------------	--	--	--

Haraç ile İlgili Bazı Özellikler

Dinde haraç yoktur/ Müslümandan haraç alınmaz

Hakîkî'nin(ö.1487) nasihat vermek amacıyla kaleme aldığı kasidesinden alınan aşağıdaki beyitte şair, Allah'ın vaadine inanmayan ve emirlerini yerine getirmeyenleri eleştirmekte ve bu kimselerin haraç vermedikleri için Müslüman sanıldığını ifade etmektedir. Bu bağlamda şair Müslümanlardan haraç alınmadığını da beytinde gözler önüne serer:

Hakun ne buyrugın işler ne va'dine inanur

Sanursın oldı müsülmân ki virmedise harâc

Hakîki, K.95/9

Ahmedî (ö.1413), kendisine aşkı ve şarabı terk etmesini öğütleyen muhtemelen zâhid tipine dinde haraç olmadığı argümanı ile karşılık vermektedir. Bir anlamda şair, aşk ve badeyi terk etmeyi haraç vermek olarak algılamaktadır:

Bana diyen kişi kim 'ışk u bâdeyi terk it

Meger ki bilmedi yohdur kişiye dinde harâc

Ahmedî, G.101/6

Sevgilinin saçlarını siyahlığından dolayı kâfire, kendi gönlünü de Müslüman ülkeye teşbih eden Muhibbî'ye (ö.1566) göre, o kara saçlar gönül ülkesini yağmalamaktadır. Şair, bu durumda şaşkınlığını gizleyemez ve kâfirin Müslümandan haraç almasının reva olmadığını dile getirir:

Küfr-i zülfün gâret ider bu Muhibbî gönlini

Hiç revâ mıdur ala kâfir müselmândan harâc

Muhibbî, G. 339/5

Haraç gayrimüslimlerden alınır

Haracın gayrimüslimlerden alınan bir vergi olma hususunu Revânî (ö.1523), ağıyar üzerinden anlatır. Şaire göre ağıyar elbette sevgili yahut memduha gönül vermelidir. Çünkü şâh olanın kâfirden haraç alması gerekir:

Hey begüm ağıyar sana niçe gönül virmesün

Pâdişâh olan alur elbette kâfirden harâc

Revânî, G.34/3

Aynı anlam doğrultusunda bir beyit de Azmizâde Hâletî'ye (ö.1631) aittir. Bu bağlamda sevgili, bir padişah olarak kâfir olan ağıyarın canını ve gönlünü alsa buna şaşılmamalıdır. Zira şahların kâfir memleketlerden haraç alması gayet doğaldır:

Ağıyarun alsa cân u dilin yâr tan mıdur

Kâfir memâlikinden alur şâhlar harâc

Azmizade Hâleti, G.108/3

Şair Emrî (ö.1575) beytinde sevgiliyi padişah olarak konumlandırır. Sevgilinin kirpiklerinin ucu ile işve ve naz ettiğini söylerken sevgilinin kirpikleri ve özellikle tüfek temizlemeye yarayan harbî arasında bağlantı kurar ve sevgilinin harbisi ucuyla naz ve işveyi haraç olarak verdiğini ifade eder. Sevgilinin haraç vermesi de onun kâfir olduğunun göstergesidir:

Gözün kim 'işveyi şâhâ ser-i müjgân ile eyler

Harâcın harbîsi ucuyla virür hey ne kâfirdür Emrî, Mukatta.153/2

Rakibi kâfir olarak nitelendiren Behiştî'ye (ö.1572) göre, sevgili padişah, âşık kul durumundadır. Padişahların kâfirlerden haraç aldırıldığı gerçekliğine uygun olarak padişahın kulu olan âşık/şair, kâfir rakibin can nakdini haraç olarak almak istemektedir:

Ben kulun gönder rakîbün nakd-i cânın alayın

Pâdişâh olanlar aldurmaz mı kâfirden harâc Ramazan Behiştî, G.69/2

Bir başka beytinde Behiştî'nin (ö.1572) hedefinde bu defa ham sofı olarak da nitelendirilen sûfi/zâhid tipi vardır. Şair beytinde, çıkarıcı ve ikiyüzlülüğünden dolayı sûfiye değil zekât verilmesinin, onun kâfir olarak düşünülüp sûfiden haraç alınmasının doğru olacağını iddia eder:

Sûfi diyen mürâ'îye virmek degül zekât

Ben kâdir olsam andan alurdum hele harâc Ramazan Behiştî, G. 64/3

Sehâbî (ö.1563), kâfirlerden haraç alınmasını rakip üzerinden dile getirir. Rakibin yüzü sarı olduğu için âşıklara altın arz etmektedir. Diğer beyitlerden farklı olarak rakip bu defa sevgiliye değil, onun âşıklarına haraç ödemektedir. Çünkü âşıklar İslâm askerleridir ve kâfirlerin İslâm askerlerinde haraç ödemeleri de bir âdettir:

'Arz ider 'uşşâka zer ruhsâr-ı zerdinden rakîb

Leşker-i İslâma 'âdetdür virür kâfir harâc Sehâbî, G. 43/5

Muhibbî mahlası ile şiirler yazan Kanuni Sultan Süleyman (ö.1566), kaleme aldığı bir na't-gazelinde, kâfirlerden ne zamandan beri haraç/ vergi alındığını vurgular. Beyte göre, dünyanın küfür ile dolduğu bir zamanda Hz. Muhammed'in mübarek şeriatı yani İslam şeriatı zahir olduğundan beri kâfirlerden haraç/ vergi alınmaktadır:

Küfr ile cihân tolmışiken şer'-i şerîfün

Zâhir olalı ehl-i küfürden alınur bâc Muhibbî, G. 330/3

Tâc sahibi olan haraç alır / Haraç almak kanundur¹

Tâc sahibi olan yani padişah olanın haraç alması hususu bir nevi hükümdarlık alâmetidir. Mesihî (ö.1512) haraç alabilecek konuma gelmelerinin vesilesi olarak sevgilinin ayağının toprağını işaret etmektedir. Buna göre sevgilinin ayağı toprağını başına tâc edenler dik başlı felekten haraç alabilmektedirler. Bu haraç muhtemelen biraz baht ve talihtir. Zira felek hiçbir zaman âşıktan yana dönmez, ancak sevgilinin ayağı toprağının âşığa verdiği güç bir nebze de olsa baht ve talih getirir:

¹ Konuyla ilgili tespit ettiğimiz diğer beyitler şu şekildedir:

Sen güzeller şâhısın başunda tâc
Her güzelden gözlerün alur harâc Karamanlı Aynî, G. 85/1

Pertev-i mihr-i cemâl olduğün başuna tâc
Her meh-i kec-küleh iltür başı üzre sana bâc Münirî, G. 34/1

Erbâb-ı hüsn ser-te-ser ey şüh-ı meh-cebin
Virse şeh-i cemâlüne şâyestedür harâc Vahyî, G.23/2

Çün güzeller şâhısın hem başlarınun tâcısın
Tan mı ser-cümle güzeller sana virürlerse bâc Muhyî, G. 121/2

Hâk-i pâyunı idinür her kim ki tâc

Çarh-ı ser-keşden alur darbî harâc

Mesihî, G. 26/1

Tâc sahibi olması bağlamında sevgiliyi güzellerin padişahı olarak düşünen Behiştî (ö.1572), sevgilinin altın tâc giydiğinden beri gönül alan diğer güzellerin şâhı olduğunu ve hükümdarlığının gereği olarak o güzellerden haraç aldığını ifade etmektedir:

Ol şeh-i hûbân giyelden başına zerrîn tâc

Dil-rübâlardan alur hüsn içre bâc ile harâc

Ramazan Behiştî, G. 63/1

Bir şehzâde olarak kanunları belki de en iyi bilen kimselerden biri olan ve Şâhî mahlası ile şiirler yazan Şehzâde Bayezid (ö.1562), Osmanlı Devleti'nde vergi almanın bir kanun olduğunu beytinde sevgilinin dudakları üzerinden dile getirmektedir. Buna göre sevgilinin dudaklarını gördüğünde âşığın öpmek istemesi şaşılacak bir durum değildir, bu sevgiliden alınacak olan bir vergidir:

Bûseye çekse n'ola gördükde Şâhî la'lüni

Mülk-i 'Osmânîde bac almak begüm kânûndur

Şâhî (Şehzade Bayezid), G. 37/7

Şehbender, Osmanlı Devleti'nde yerli Müslüman tüccarların korunması için aralarında çıkması muhtemel anlaşmazlıkları gidermekle görevli olan memurdur (Devellioğlu, 2002, s.984). Nâ'ilî (ö.1666), âşığın aşkın ticareti ile uğraşan kimselerin şehbenderi olduğunu iddia etmektedir. Bu iddiasını da âşığın bütün malını ve mülkünü bu yolda (aşk yolunda) haraç olarak verdiğini söyleyerek desteklemektedir:

Sûdâ-gerân-ı 'ışkun olur şâh-benderi

Ol kim bu yolda mâ-melekin bâca virdi hep

Nâ'ilî, G.16/3

Sadrazam Hafız Ahmed Paşa övgüsü için kaleme aldığı bir kasidesinde Nef'î (ö.1635), kendisini şiir sahasının padişahı olarak görmektedir. Şair, bütün dünyadan haraç toplanması halinde bile nazım incilerinin kıymetinin karşılığı olamayacağını iddia ederek kendisini övmektedir:

Harâc u bâc-ı mülk-i âlem olmazdı ana kıymet

Dizilse ger dür-i nazmım külâh-ı Keykubâd üzre

Nef'î, K.43/43

Osman Nevres'e (ö.1876) göre âşık, tıpkı zerreler gibi kıymetsizdir ancak sevgilinin yanakları sayesinde güneşten haraç alabilecek padişah konumuna gelmektedir:

Biz gerçi zerreler gibi bî-kıymetiz velîk

Devr-i ruhunda bâc alıruz âfitâbdan

Osman Nevres, G. 209/6

Tâcirler haraç verir

Osmanlı vergi sistemi içerisinde tacirlerden alınan vergiyi ifade etmek üzere meks kelimesinin kullanıldığını çalışmamızın giriş kısmında belirtmiştik. Tâcirlerin haraç vermesi hususunda şairler bu kelimeyi kullanmasalar da bağlam olarak bakıldığında meks vergisinin kastedildiği aşikârdır. Gelibolulu Surûrî'ye (ö.1562) göre tâciri yolda tutup ondan vergi almak âdetdir (kanundur). Hâce olarak nitelendirdiği sûfî tipi de bir tüccâr olduğuna göre ondan da vergi alınması şaşılacak bir durum değildir:

N'ola ey hâce durup yolunda alsam bûseni

Tâcîri yolda dutup 'âdetdir alurlar çü bâc

Gelibolulu Surûrî, G. 57/4

Kâtibzâde Sâkîb (ö.1716) ise ticaret erbabının vergi vermesi hususunu bendergeh-i muhabbet tamlamasıyla gözler önüne sermektedir. Muhabbeti bir ticaret limanına teşbih eden şaire göre o limana kavuştuğunda aklının ve sabrının sermayesi gönlünün haracı/ vergisi olmuştur:

Bendergeh-i mahabbete Sâkîb vusûlde

Ser-mâye-i şikîb ü hîred oldı bâc-ı dil

Kâtibzâde Sâkîb, G. 388/5

Yoksuldan, viraneden haraç alınmaz

Bazı farklı görüşler olsa da İslam hukukuna göre âmâ, felçli, yaşlı, çalışmaktan âciz ve yoksul kimseler cizye vermekle yükümlü değildir (Erkal, 1993, s. 43). Osmanlı vergi sistemi içerisinde farklı vergi türleri olsa da kadınlardan, çocuklardan ve düşkünlerden vergi alınmadığı bilinmektedir. Bundan hareketle şairler, sevgili karşısındaki konumlarını aciz ve yoksul olarak değerlendirip sevgilinin kendilerinden vergi/ haraç almaması gerektiğini ifade ederler.

Ahmedî (ö.1413), aşağıdaki beyitte sevgilinin gamzesinden şikâyetçidir. Ona göre sevgilinin gamzesi âşığın gönlüne korku salmaktadır. Şair, aşktan dolayı harap olmuş olan gönlünü bir ülkeye teşbih ederek, “harap yerden vergi alınır mı?” şeklindeki aslında cevabını bildiği bir soruyla sevgiliye seslenmektedir:

Ne korhudur ki virür gönlüme benüm gamzen

Harâb yirden ala mı kimesne bâc u harâc

Ahmedî, G.100/6

Aynı anlam doğrultusunda bir başka beytinde Ahmedî'nin (ö.1413) gönlüne zulmeden bu defa sevgilinin gözleridir. Âşığa göre, virane olmuş yer (gönül)den şimdiye kadar kimse haraç almamıştır ve almaz. Bu alışık olunan bir durum değildir. Bu nedenle sevgilinin gözleri âşığın gönlüne eziyet etmeyi bırakmalıdır:

Zulm-ıla dahı neyleye gönlüme gözlerün

Kimdür ki aldı ya ala vîrânedden harâc

Ahmedî, G.102/5

Ahmed Paşa (ö.1497), güzellik ülkesinin padişahı olan sevgiliden sabrını ve kararını istememesini dilemektedir. Çünkü şairin gönlü virane olmuş bir şehir gibidir, şaire göre padişahlar hiçbir zaman viraneden haraç almaz:

Ey şeh-i hüsn isteme dilden karâr u sabr kim

Şehr-i vîrândan hemîşe şehriyâr almaz harâc Ahmed Paşa, G.24/3

Kanunî Sultan Süleyman (ö.1566) ise beytinde, bazen sevgilinin gözlerinin bazen de gamın âşığın gönül ülkesini viran ettiğini söyler. Âşığa göre viraneden haraç alındığı görülmemiştir ve âşık sevgilinin bu tavrı karşısında müslümanlardan yardım istemektedir:

Gâh gam virân ider dil mülkini geh çeşm-i yâr

Hey müselmânlar meded vîrânedden kim aldı bâc

Muhibbî, G. 338/3

Behiştî (ö.1572) ise viraneden haraç alınmasının âdet/kanun olmadığını bu nedenle sevgilinin âşığın gönlünden can nakdini istememesi gerektiğini ifade eder:

Nakd-i câmı isteme dîvâne dilden dil-berâ

Kimseye vîrânedden ‘âdet degül almak harâc

Ramazan Behiştî, G. 63/2

Haraç/ haraca kesmek

Haraç kesmek ya da haraca kesmek, her ne kadar günümüzde zorla ve tehditle haraç

alınmasını ifade etse de beyitlerde bu anlamının yanı sıra kanuni olarak alınan vergiyi de kapsamaktadır.

Sehî Bey (ö.1548) aşağıdaki beyitte sevgilinin saçlarının kokusu olan misk ile Çin; sevgilinin yanağının beyaz rengi ile Rûm (Anadolu) arasında bağlantı kurarak önceleri sevgilinin saçlarının Çin'den haraç aldığını ancak Anadolu'ya geldiğinden beri sevgilinin saçlarının değil, yanaklarındaki ayva tüylerinin Anadolu'yu haraca kestiğini dile getirmektedir.

Zülfün güzelüm Çin'den ezel bâc alurdu

Rûm'a geleli hatt-ı ruhun kesdi harâca

Sehî Bey, G. 217/4

Sünbülzâde Vehbî (ö.1809), Sultan Selim övgüsündeki kasidesinde, nice kötü fiiller işleyen kralları Sultan Selim'in yiğitlik kılıcının altında haraca kestiğini ifade etmektedir. Ancak buradaki krallardan² kasıt gayrimüslimler olduğu için haraç kesilmesi aynı zamanda hukuki bir durumdur.

Getirdikce îmâna zîr-i şemşîr-i celâdetde

Harâca kesdiler niçe kırâl-ı bed-fi'âlânı

Sünbülzade Vehbî, K.28/5

Haraç ile Birlikte Anılan Metalar

Bûse

Sevgilinin saçlarının kokusu itibariyle misk olarak düşünülmesi Klasik Türk şiirinin mazmunlaşmış ifadelerindedir. Aşağıdaki beyitte Sa'id Giray, bu yönüyle sevgilinin saçlarını onun güzelliğinin ülkesinde Çin'den misk getiren bir tâcir olarak kişileştirmekte ve bu tâcirden vergi olarak bir bûse almak istemektedir:

Müşg-âver mülket-i hüsnünde tâcirdür o zülf

Bender-i Çin'den gelür bir bûse alsak nola bâc

Sa'id Giray, G.24/2

Sünbülzâde Vehbî (ö.1809) ise, muğbeçe (meyhaneci çırağı, şarap dağıtan kimse) olarak konumlandığı sevgilinin aynı zamanda kâfir olduğunu dile getirdiği beytinde, kâfirin İslâm padişahına haraç vermediğini bu nedenle bûseden ümidini kestiğini söyleyerek bûseyi haraç karşılığı olarak verilen bir metâ olarak zikretmektedir:

Vehbiyâ bûse ümîd eyleme ol mugbeçeden

Kâfirin verdiği yokdur şeh-i İslâm'a harâc

Sünbülzade Vehbî, G. 35/5

² Şair kasidenin bir sonraki beytinde bu kralların gayrimüslim olduklarına işaret etmektedir:

Zülâl-i âb-ı şemşîriyle hükmün eyleyip icrâ
Mutahhar dâr-ı İslâm eylemişler kâfiristânı

Sünbülzade Vehbî, K.28/6

Cân³

Haraç ile ilgili bazı özellikler başlığında tâcirlerin haraç vermesinin kanun olduğundan bahsetmiştik. Mihrî Hatun (ö.1514) aşağıdaki beytinde kendisini aşk tüccarı olarak nitelendirmektedir. Onun ticaret yaptığı saha gönül şehridir. Ancak şair, başka tüccarlar ile kendisini kıyasladığında başkalarının haraç olarak altın ve gümüş vermesine karşılık kendisinin canını ortaya koyduğunu söylemektedir. Zira gönül şehrinde yapılan aşk ticaretinde âşığın yegâne sermayesi de cânıdır:

Tâcir-i ‘aşkı olaldan şehir-i dilde her zamân

Gayrılar sîm ile zer ben cân virürem bâlık

Mihri Hatun, G. 78/3

Muhyî (ö.1547), ticaret kervanlarının yolda durdurulup onlardan haraç alınmasını konu edindiği beytinde yol kavramıyla sevgilinin aşkının yolunu, sevgiliye ulaşılacak yolu kastetmektedir. Şaire göre, bu yoldan geçenlerden haraç olarak can aldıkları için bu yol zorlu bir yoldur:

‘Aşkının râhı ne müşkil râhdur

Kim geçenden cân alurlar anda bâc

Muhyî, G. 125/3

Aynı anlam doğrultusunda farklı bir beyitte Hamdullah Hamdî (ö.1503), sevgilinin mahallesine doğru yol alan kervanın durumuna şaşırıp kalmaktadır. Zira bu kervanda yer alanlar aşk emirine (sevgili) canlarını haraç olarak vermektedirler:

‘Aceb ne kâfiledür kârbân-ı kûy-ı nigâr

Ki cân virür bular ol yolda ‘ışk emirine bâc

Hamdullah Hamdi, G. 18/4

Revânî (ö.1523) de sevgilinin gamzesinin âşığın gönül ülkesini yağmalayıp yaktığını dile getirir. Şaire göre, sevgili bununla da yetinmeyerek âşığın can metaini istemektedir:

Cân metâ’ın kâsid itmîşdür dehânun baç ile

Yakdı gönlüm kişverin gamzen senün târâc ile

Revânî, G.347/1

Mehmed Sıdkî ise, sevgilinin güzelliğine bütün dünyanın hazinelerinin toplanıp haraç olarak verilmesinin bile uygun olmadığını, ona kavuşmak için ancak âşığın canının adanmasının münasip olacağını dile getirmektedir:

Hüsn-i yâra olamaz gencîne-i ‘âlem harâc

Vuslata cân-ı ‘azîz olsa münâsib nezr ü pâc

Mehmed Sıdkî, G. 39/14

Gam- gussa

Mostarlı Hasan Ziyâ’î (ö.1584), hemen bütün divan şairleri gibi kendisini aşkın padişahı olarak betimlediği aşağıdaki beytinde buna kanıt olarak ah ateşinin alevinin başında altın taç

³ Konuyla ilgili tespit ettiğimiz diğer beyitler şu şekildedir:

Sineme tirünle cânâ gel bugün bir kapu aç

Ol kapudan pâdişâhum alasin cânı harâc

Muhibbî, G. 329/1

Yine menem o metâ’a nukûd-ı cânı viren

Harâc olındığı dem sûk-ı gamda kâle-i zehr

Fevzî, G.28/3

Çeşm-i şûrun ey gözüm eyler hisâb

Dem-be-dem bin cânı bir bâc el-gıyâs

Nigârî, G. 95/2

olduğunu ileri sürmektedir. Âşık, aşkın padişahı olduğuna göre ona da haraç verilmesi gerekir ancak bu haraç tabii ki gam, keder, eziyet ve üzüntüden başka bir şey değildir:

Şâh-ı ‘aşkem virilür bana gam u gussa harâc

Başum üzre ‘alev-i âteş-i âh altun tâc M. Hasan Ziyâ’î, G.44/1

Şeyhülislâm Yahyâ’ya (ö.1644) göre ise aşk sultanı taç ve haraç istemediği için dert ve gam günden güne artsa buna şaşılmamalıdır:

Artarsa nola hâsıl-ı derd ü metâ’-ı gam

Sultân-ı ‘aşk istemez ey dil harâc u tâc Şeyhülislam Yahya, G. 36/3

Lâ’l

Der-medh-i Sultan Mehmed Han başlığındaki lâ’l redifli kasidesinde Ahmed Paşa (ö.1497), dünya haracının memduhun hazinesinde toplandığını ve onun kapısında her gün yüz bin katar lâ’l taşının harç olduğunu dile getirerek padişahı övmektedir:

Dünyâ harâcî dürc-i hazinende derc olup

Her gün kapında harc ola yüz bin katâr lâ’l Ahmed Paşa, K.12/59

Bedahşân, edebiyatımızda lâ’l denilen kırmızı taşın çıktığı yer olarak meşhur olmuştur (Yeniterzi, 2010, s. 308). Muhibbî (ö.1566), bilinen bu durumdan hareketle sevgilinin dudaklarını bir bütün olarak Bedahşân şehrine değişmeyeceğini, onun dudaklarının pahasının ancak dünya haracı olabileceğini dile getirmektedir:

La’l-i lebüne kim bahâ dünya harâcıdır

Hakkâ ben anı mülk-i Bedahşâna virmez⁴ Muhibbî, G. 2583/4

16. asrın önemli şairlerinden Fuzûlî (ö.1556) ise aşağıdaki rubaisinde kendi gözyaşlarını lâ’l olarak düşünmektedir. Rubaiye göre sevgilinin gam orduları âşğın ömür akçesini yağmalamıştır. Âşık sabr u sebat kılmasına rağmen derdine ilaç bulamamış ve göz bebekleri âşğın yanağına gözyaşı olarak kan dökmeye başlamıştır. Gözlerini Hindû, ruhsarını Rum ülkesine teşbih eden şairin ifadesiyle bu Hindû, Rum ülkesine haraç olarak lâ’l vermektedir:

Hayl-i gamun itdi nakd-i ömrüm târâc

Sabr ile müyesser olmadı derde ilâc

Ruhsârıma tökdi merdüm-i çeşmüm kan

Hindûyı görün lâ’l virür Rûma harâc Fuzûlî, Ru. 39

Misk- ‘anber

Klasik Türk şiirinde sevgilinin saçlarının ve ayva tüylerinin rengi ve kokusu itibariyle misk ve ‘anbere teşbih edilmesi alışlagelmiş benzetmelerdendir. Tâcîzade Ca’fer Çelebi (ö.1515) Sultan II. Bayezid’e yazdığı misk redifli kasidesinde, sevgilinin anber saçan saçlarının memduhun eşğine Çin ve Hatâ haracı olarak misk getirdiğini söylemektedir:

Çîn ü Hatâ harâcî diyü âsitânuna

⁴ Bedahşân şehri ile ilgili yalnızca bu beyit tespit edildiğinden dolayı tekrara düşmemek için çalışmamızın üçüncü bölümünde ayrıca Bedahşân ile ilgili bir başlık açılmamıştır.

Yârün getürdi sünbül-i ‘anber-feşânı misk Tâcîzade Ca’fer Çelebi ,K.16/13

Şâhî mahlasıyla şiirler yazan Şehzâde Bayezid (ö.1562) ise aşağıdaki beytinde sevgilinin ayva tüylerinin Hıta miskinden haraç alsa bu duruma şaşılmayacağını zira sevgilinin ayva tüylerinin Hıta miskinden de daha güzel kokulu olduğunu ifade eder:

Şâhiyâ misk-i Hıtâdan dil-berün

Hatt-ı miskîni ‘aceb mi alsa bac

Şâhî (Şehzade Bayezid), G. 18/6

Şarap

Şeyh Gâlib (ö.1799), şarabı ve özelliklerini tanımladığı şarâb redifli gazelinde kan ve şarap arasında renk bağlamında bir ilgi kurmaktadır. Mitolojik kahramanlardan olan Cem’in şarabın mucidi olmasına da telmihte bulunan şair, kadehin kan pahası olarak Cem’in ülkesinden haraç aldığını ve bu haracın da şarap olduğunu ifade etmektedir:

Etdigi hûn-bahâ-yı çeşm-i kadeh

Mülk-i Cemden harâc yanî şarâb

Şeyh Gâlib, G. 19/5

Zühd/ Din

Karamanlı Nizâmî (ö.1494?), sevgiliyi padişah olarak konumlandığı aşağıdaki beytinde, padişahın âşğın gönlünden takva ve dinin hayalini talep etmediğini söyleyerek hükmettiği topraklarda vergi ve haraç almayı kaldıran bir padişah karşısında şaşkınlığını gizleyemez. Padişahların haraç ve vergi almasının kanun olduğu vurgusunun tekrarlandığı beyitte şair, beytin birinci mısraındaki zühd ve din kavramları ile ikinci mısraındaki bâc u harâc kavramları arasında benzerlik ilgisi kurmaktadır:

Gönülde istemez oldı hayâl-i zühd ile dîni

Ne şâh olur ki ilinden götürdi bâc u harâc

Karamanlı Nizâmî, G. 124/3

Şair Lebîb (ö.1703) ise zâhid tipini eleştirdiği beytinde, ikiye bölünmüş bir padişah olarak düşünür ve bu padişahın zâhidi ibadet ve takvadan muaf kıldığını ifade ederek zâhidin vergi ve haraç vermeden gezip yürüdüğünü söyler. Beyitte öşr ve harâc karşılığı olarak ibadet ve takva anlamındaki zühd kavramı dile getirilmektedir:

Şeh-i riyâ ana etmiş zemîn-i zühdü mu‘âf

Gezer yürür koca zâhid ne ‘öşr var ne harâc

Lebîb, G. 19/5

Haraç ile Birlikte Anılan Ülke ve Şehirler

Acem/ İrân

Sultan Ahmed Han hakkındaki kasidesinde Nefî (ö.1635), memduhun vekilinin Tatar askerine hanlık verdiğini; onun vezirinin İran padişahına denk olarak padişahı haraç aldığını dile getirerek Sultan Ahmed Han’ı övmektedir:

Geh bir vezîri şâh-ı Acem’den harâc alır

Geh bir vekîli asker-i Tâtâr’a hân verir

Nefî, K.4/38

Cânikli Hacı Ali Paşa’yı övmek için sunduğu kasidesinde Erzurumlu Zihnî (ö.1794-1797), Ali Paşa’nın keskin kılıcı ile İran’ı haraca kesmesini ve onların Anadolu’ya tüccar gibi gelmesini istemektedir.

Kes harâca hâsılı İrânı tîg-ı tîz ile

Gelsin ol mel‘ûn diyâr-ı Rûma sûdâger gibi

Erzurumlu Zihni, K.16/26

Çin, Hıta (Hoten), Maçın

Klasik Türk şiirinde Çin, Hıtâ (Hatâ, Hoten) ve Maçın, sevgilinin saç ve benleri ile renginden dolayı âhû, misk, müşk, nâfe gibi unsurlarla birlikte benzerlik oluşturacak şekilde bir arada anılmaktadır (Yeniterzi, 2010, s. 313). Muhyî (ö.1547), aşağıdaki beytinde sevgilinin benlerinin misk ve anber kervanlarından vergi aldığını, Maçın ve Hindistan'ın ise onun saçlarının kıvrımına haraç verdiğini söylemektedir. Şair vergi ve haraç kavramları vasıtası ile sevgiliye ait güzellik unsurlarını misk ve anberden daha üstün görmektedir:

Kârbân-ı misk ü 'anberden alur hâline bâc

Çin-i zülfine virür Mâçîn ü Hindistân harâc

Muhyî, G. 123/1

Hatâyî mahlası ile şiirler yazan Şah İsmail'in (ö.1524) beytinde haraç/vergi ile birlikte söz konusu edilen sevgilinin saçları değil onun ceylan gözleridir. Beyte göre sevgilinin saçları Çin hükümdarından taç alarak hükümdarlık vasfına ermektedir. Böylelikle onun âhû/ ceylan gözleri, ceylanları ile meşhur Hoten bölgesinden vergi almaktadır:

Tâ kim ol âhû gözün mülk-i Hotenden bâc alur

Şol hümâyûn zülfünüz Fağfûr-ı Çînden tâc alur

Hatayî, G. 88/1

Yine bir hükümdar şair olan Kanunî Sultan Süleyman (ö.1566) ise beytinde sevgilinin ayva tüyleri ve benleri ile birlikte haraç kavramından bahsetmektedir. Buna göre sevgilinin ayva tüyleri Hatâ ülkesini yağmalamakta ve onun benleri yedi ülkeden vergi toplamaktadır:

Hatun itdi Hatâ mülkini târâc

Yidi kışverden aldı benlerün bâc

Muhibbî, G. 325/1

Şeyhülislam Yahyâ (ö.1644) da sevgilinin saçlarının söz konusu edildiği beytinde, misk ile sevgilinin saç arasında bir kıyaslama yaparak bütün Çin haracının (misk, müşk) toplansa bile sevgilinin saçının bir telinin pahasına karşılık olamayacağını dile getirmektedir:

Çîn harâcî zülfinün bir târına olmaz bahâ

Müşterî olur dil-i şeydâ anı sünbül sanur

Şeyhülislam Yahya, G. 67/3

Rûm, Rûs

Klasik Türk şiirinde âşık tipi, sevgilinin cefası, verdiği eziyet ve ona kavuşamama gibi nedenlerle sürekli gözyaşı dökken ve aşk hastalığına tutulmuş olması münasebetiyle de benzi sararıp solmuş bir kimse olarak tasvir edilir. Kendilerini her zaman âşık tipi ile ilişkilendiren şairler de söz konusu bu durumu çeşitli şekillerde şiirlerine yansıtmışlardır. Aşağıdaki beytinde Celilî (ö.1566), gözyaşları ile gümüş, sararıp solmuş yüzü ile altın arasında benzerlik ilgisi kurmaktadır. Şiirlerinde âşığın gözyaşlarını ve sararmış yüzünü vafettiği için şiirlerini altın ve gümüşten oluşan bir hazine olarak nitelendirmekte ve bu hazinenin Rum ve Rus ülkelerinden gelen haraç gibi olduğunu dile getirmektedir. Divan şiirinde mülk-i Rûm yahut diyâr-ı Rûm ile parlaklık ve beyazlığın vurgulandığı düşünüldüğünde şairin gözyaşlarını Rûm, sararmış yüzünü de Rus haracına teşbih ettiğini söylemek mümkündür:

Eşk-i sîmîn rûy-ı zer vafından eş'ârûm ne tan

Olsa gencîne harâc-ı mülk-i Rûm u Rûsveş

Celilî, G. 165/8

Şair Ravzî ise Rûmili oğlanı olarak tasvir ettiği güzelin, kendisine boyun eğdiğini ve kavisli olması sebebiyle râ harfine benzettiği kaşının Rum haracını getirdiğini ifade etmektedir:

Râ kaşî Rûm haracın götürür ey Ravzî

Râm olupdur yine bir Rûmili oğlanı bana

Ravzî, G.38/5

Habeş, Hindistan, Hindû, Bengal

Hindistan, siyah tenli insanların yurdu olması münasebetiyle klasik Türk şiirinde sevgilinin saçları ve benleri ile birlikte anılmaktadır, aynı zamanda bu ülke karabiberin vatani olarak da ele alınır (Yeniterzi, 2010, s. 315). Sevgilinin benlerini konu ettiği beytinde Celilî (ö.1566), onun saçlarının ucunda benlerini görenlerin sevgiliye dönüp “senin Hindistan haracı olan fülful(karabiber)in var” diyeceklerini iddia etmektedir:

Benlerin şeh dânesin zülfün ucunda dir gören

Mülk-i Hindistân haracı fülfulün vardır senün

Celilî, G. 198/4

Habeş, Bengal gibi ülkeler de siyah tenli insanların yurdu olması bağlamında aynı Hindistan örneğinde olduğu gibi klasik Türk şiirinde sevgilinin saçları ve benleri ile benzerlik ilgisi oluşturmak bağlamında ele alınmaktadır (Yeniterzi, 2010, s. 311). Muhibbî (ö.1566), sevgilinin güzellik unsurlarından saçlarını ve benlerini tasvir ettiği aşağıdaki beytinde Habeş ülkesi ve sevgilinin saçının teli; Hint ve Bengal haracı ile de sevgilinin benleri arasında bir kıyaslama yapmaktadır. Şair, sevgilinin saçının bir teline Habeş ülkesi bağlansın, feda olsun der ve onun benlerine Hint ve Bengal haracının –beyitte belirtilmese de bu haraç fülfuldür-karşılık olamayacağını dile getirir:

Muhibbî zülf-i târına Habeş mülki tufeyl olsun

Bahâ olmaya hâline harâc-ı Hind ü Bengâle

Muhibbî, G. 3071/5

Fuzûlî (ö.1556) ise çin kelimesinin kıvrım anlamından hareketle sevgilinin saçlarını tuttuğu zaman Çin ülkesini fethettiği, sevgilinin beninden gönlünün muradını alsa Hint ülkesinden haraç aldığı varsayımında bulunmaktadır:

Bir perî zülfün dutup hâlimden alsan kâm-i dil

Tut ki Çin mülkini duttun Hindden aldı harâc

Fuzûlî, G. 49/5

Fireng/ Firengistan

Sultan III. Selim’e sunduğu kasidesinde Sümbülzâde Vehbî (ö.1809), padişahın bir kulunu göndererek Frenk ülkesine cizye evrağı dağıttırmasını oradaki krallardan haraç almasını isteyerek haraç/ vergi kavramı üzerinden padişahın kudretini vurgulamakta ve padişahı övmektedir:

Bir kulun gönder kırallardan harâc alsın varıp

Cizye evrâğın tağıtsın hep Firengistân’ına
K.22/45

Sümbülzade

Vehbî,

Esrar Dede (ö.1796) ise beytinde Frenk ülkesinden gelen verginin şarap olduğunu söylemektedir:

Künc-i mugbeçe ya’ni Mesîhâne

Bâc-ı mülk-i Fireng ya’ni şarâb

Esrar Dede, G.26/4

Keşmir, Kâbil, Zâbil

Şah İsmail Hatâyî (ö.1524), sevgilinin yanaklarının ve saçlarının Hıta, Çin ve Zâbil’den anber kokusunu getirdiğini ifade ettiği beytinde, bu güzellik unsurlarının böylelikle Keşmir ve Kâbil’den vergi aldığını dile getirmektedir:

Ruh u zülfün ki bâc almış bugün Keşmîr ü Kâbildin

Getürmiş ‘anberîn bûyî Hıtâ vü Çîn ü Zâbilden

Hatayî, G. 323/1

Mısır

Klasik Türk şiirinde Mısır çeşitli yönleri ile söz konusu edilen ülkelerden biridir. Söz konusu edilmesinin bir nedeni de ülkede üretilen şeker kamışlarıdır. Muhyî (ö.1547) de sevgilinin dudağının Rûmî (Anadolu) şekeri olduğunu dile getirerek Mısır’a özgü şekerden haraç aldığını sevgilinin dudağı ile şeker arasında yaptığı kıyaslama ile ifade etmektedir:

Nice Rûmî kanddür şîrîn lebün

Kim alur Mısırî şekerlerden harâc

Muhyî, G. 125/5

Erzurumlu Zihnî (ö.1794-1797), kahve redifli gazelinde sevgili ile sohbet etmenin başlangıç vesilesi olması münasebetiyle değerini bilenler için kahvenin Mısır ve Rum haracından daha değerli olduğunu söylemektedir:

Olur bâdî edâ-yı sohbet-i cânâne ey Zihnî

Harâc-ı Mısır u Rûmî ehli yanında değer kahve

Erzurumlu Zihni, G. 290/5

Bağdad, Bahreyn

Klasik Türk şiirinde Bahreyn incileri ile şöhret kazanmıştır (Yeniterzi, 2010, s. 308). Sultan Murad Han hakkındaki kasidesinde Nev’î-zâde Atâyî (ö.1635), memdahun cevherler saçan gönlü ve elinin yanında Bahreyn ülkesinden gelen haracın ve Bağdat’tan gelen hediyelerin talaş gibi olduğunu söyleyerek padişahı cömertliği bağlamında övmektedir:

Tirâşedür dil ü dest-i güher-feşânından

Harâc-ı hitte-ı Bahreyn ü tuhfe-i Bağdâd

Nev’î-zâde Atâyî, K.21/42

Sonuç

Sosyal hayatın klasik Türk edebiyatına yansımaları konu edinen çalışmalara mütevazı bir katkı sunmak hedefi ile ortaya koyduğumuz bu çalışma üç ana başlıktan oluşmaktadır. Çalışmamız oluşturulurken haraç ile ilgili yapılan araştırma sonunda tespit ettiğimiz klasik Türk şiirinin teşekkül ettiği hemen bütün yüzyıllarından kırk bir şairin beyitleri örneklem olarak seçilmiştir. *Haraç ile ilgili bazı özellikler* başlığıyla verilen bölümünde haracın/ verginin hangi özellikler ile şiirlere yansıdığı tespit ve tahlil edilmiştir. Buna göre haracın Müslümanlardan alınmadığı, gayrimüslimlerden alındığı; taç sahibi olanın yani hükümdarın haraç alma yetkisi bulunduğu, Osmanlı devletinde haraç/ vergi almanın kanun olduğu, yoksullardan ve düşkünlerden haraç alınmadığı, tüccarların haraç ödemek zorunda oldukları gibi haraca dair özelliklerin beyitlere yansıdığı tespit edilmiştir.

Çalışmamızın ikinci kısmını oluşturan ve *Haraç ile birlikte anılan metalar* başlığını taşıyan bölümde somut unsurların yanı sıra soyut unsurların da haraç karşılığı olarak alınıp verilebileceği beyitlere yansımıştır. Buse, can, gam, eziyet, yakut taşı veya sevgilinin dudağı, misk, anber, şarap, zühd-takva ve din haraç olarak alınıp verilen metalar olarak tespit edilmiştir. Klasik Türk şiirinde sevgili tipini daha çok acımasızlığı sebebiyle kâfir olarak nitelendiren âşıkların/ şairlerin sevgiliden haraç olarak bekledikleri bir busedir. Bununla birlikte sultan ve padişah olarak da düşünülen sevgiliye vermek zorunda oldukları haraç ise canlarıdır. Âşığın kendisini aşkın padişahı olarak konumlandığı beyitlerde de kendisine verilen haraç gam ve eziyet olacaktır.

Haraç ile birlikte anılan ülke ve şehirler başlığındaki üçüncü bölümünde ise Acem, Çin, Hıtâ, Hoten, Maçın, Rûm, Rûs, Habeş, Hindistan, Hindû, Bengal, Firengistan, Keşmir, Kâbil, Zâbil, Mısır, Bağdad ve Bahreyn gibi ülke ve şehirlerin şairlerin şiirlerine yansıdığı

görülmüştür. Bu ülke ve şehirlerin meşhur özelliklerinin haraca konu olduğu tespit edilmiştir. Örneğin, Çin, Hıta, Hoten ve Maçın söz konusu olduğunda haraç genellikle misk ve anberdir ki bu haraç sevgilinin saçlarının kıvrımları ve kokusu yanında az bile kalmaktadır. Şairler eğer Habeş, Hindistan, Hindu ve Bengal'den bahsediyorlarsa buradan gelen haraç genellikle fülful (karabiber)dür. Bu da sevgilinin yüzündeki ben ya da benler ile benzerlik oluşturmaktadır. Fireng ya da Firengistan'dan gelen haraç tabii ki şarap; Mısır'dan gelen haraç ise şekerdir. Bu da sevgilinin şîrîn dudakları ile benzerlik oluşturacak şekilde beyitlere yansımıştır.

Klasik Türk edebiyatının teşekkül ettiği farklı yüzyıllar ve farklı coğrafyalar ile ilgili özellikle sosyal hayatın unsurlarını tematik olarak inceleyecek ve tespit edecek bu gibi çalışmaların Klasik Türk edebiyatının derin anlam dünyası ayrıntılı olarak gün yüzüne çıkarmaya yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Akdoğan, Y. (hızl). *Ahmedî dîvanı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0>
- Akkuş, M. (hızl). (2018). *Nefî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57741,nefi-divanipdf.pdf?0>
- Arslan, M. (hızl). (2018). *Mihri Hâtun dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58679,mihri-hatun-divanipdf.pdf?0>
- Arslan, M. (hızl). (2020). *Muhyî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/78626,muhyi-divanipdf.pdf?0>
- Avşar, Z. (hızl). (2017). *Revânî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56143,revani-divanipdf.pdf?0>
- Aydemir, Y. (hızl). (2017). *Ravzî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56190,ravzi-divanipdf.pdf?0>
- Aydemir, Y. (hızl). (2018). *Ramazan Behiştî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56445,ramazan-behisti-divanipdf.pdf?0>
- Bayak, C. (hızl). (2017). *Şehabî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55746,sehabi-divanipdf.pdf?0>
- Bilgin, A. (hızl). (2017). *Nigârî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55757,nigari-divanipdf.pdf?0>
- Boz, E. (hızl). (2017). *Hakikî dîvânı*. Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55749,hakiki-divanipdf.pdf?0>
- Devellioğlu, F. (2002). *Osmanlıca- Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın.
- DİA, (Komisyon). (1997). Haraç (Osmanlı Devleti). *İslâm Ansiklopedisi*, C.16. İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı.
- Eren, A. (hızl). (2017). *Mehmed Sıdkî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56341,mehmed-sidki-divanipdf.pdf?0>
- Erkal, M. (1993). Cizye. *İslâm Ansiklopedisi*, C.8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ersoy, E. (hızl). (2017). *Münirî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56095,muniri-divanipdf.pdf?0>
- Erünsal, İ. E. (hızl). (2018). *Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59332,taci-zade-cafer-celebi-divanipdf.pdf?0>
- Gürgendereli, M. (hızl). (2017). *Mostarlı Hasan Ziyâ'î dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56211,mostarli-hasan-ziyai-divanipdf.pdf?0>
- Horata, O. (hızl). (2019). *Esrâr Dede dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64058,esrar-dede-divanipdf.pdf?0>
- İnalçık, H. (1993). Osmanlılar'da Cizye. *İslâm Ansiklopedisi*, C.8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- İpekten H. (hızl). (2020). *Karamanlı Nizâmî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/73032,karamanli-nizami-divanipdf.pdf?0>
- İpekten, H. (hızl). (2019). *Nâ'îlî-i Kadîm dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67155,naili-i-kadim-divanipdf.pdf?0>
- Kallek, C. (2003). Meks. *İslâm Ansiklopedisi*, C.23. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kaplan, Y. (hızl). (2019). *Fevzî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67209,fevzi-divanipdf.pdf?0>
- Karaköse, S. (hızl). (2017a). *Nev'î-zâde Atâyî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55734,nevi-zade-atayi-divanipdf.pdf?0>
- Karaköse, S. (hızl). (2017b). *Sa'id Giray dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55754,said-giray-divanipdf.pdf?0>
- Kavruk, H. (hızl). (2001). *Şeyhülislâm Yahyâ dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10655,seyhulislamyahyadivanihasankavrukpdf.pdf?0>
- Kaya, B. A. (hızl). (2017). *Azmîzâde Hâletî dîvânı*. Erişim tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56159,azmizade-haleti-divanipdf.pdf?0>
- Kaya, B. A. (hızl). (2020). *Osman Nevres dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/76247,osman-nevres-divanipdf.pdf?0>
- Kazan Nas, Ş. (hızl). (2018). *Celilî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59375,celili-divanipdf.pdf?0>
- Kılıç, F. (hızl). (2018). *Şâhî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59394,sahi-divanipdf.pdf?0>
- Kırbyık, M. (hızl). (2017). *Kâtib-zâde Sâkîb dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56426,katib-zade-sakib-divanipdf.pdf?0>
- Kurtoğlu, O. (hızl). (2017). *Lebib dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55756,lebib-divanipdf.pdf?0>
- Macit, M. (hızl). (2017). *Hatâyî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, http://ekitap.yek.gov.tr/urun/hatayi-divani_624.aspx
- Macit, M. (hızl). (2018). *Erzurumlu Zihnî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58638,erzurumlu-zihni-divanipdf.pdf?0>
- Mengi, M. (hızl). (2020). *Mesihî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/74203,mesihi-divanipdf.pdf?0>
- Mermer, A. (hızl). (2020). *Karamanlı Aynî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/78478,karamanli-ayni-divanipdf.pdf?0>
- Okçu, N. (hızl). (2011). *Şeyh Gâlib dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10654,metinpdf.pdf?0>
- Özyıldırım, A. E. (hızl). (1999). *Hamdullah Hamdî divanı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10616,metinpdf.pdf?0>
- Parlatır, İ. (hızl). (2014). *Fuzulî Türkçe divan*. Ankara: Akçağ.
- Saraç, M. A. Y. (hızl). (2004). *Emrî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10607,emridivanipdf.pdf?0>
- Tabakoğlu, A. (2007). Öşür (Osmanlılar). *İslâm Ansiklopedisi*, C.34. İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tarlan, A. N. (hızl). 1992). *Ahmet Paşa divanı*. Ankara: Akçağ.
- Taş, H. (hızl). (2017). *Vahyî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55745,vahyi-divanipdf.pdf?0>
- Ünver, N. (hızl). (2020). *Gelibolulu Sürûrî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/73951,gelibolulu-sururi-divanipdf.pdf?0>
- Yavuz, K. ve Yavuz. O. (hızl). (2016). *Muhibbî dîvânı- bütün şiirleri*, C.1-2. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

-
- Yekbaş, H. (hızl). (2020). *Sehî Bey dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/76504,sehi-bey-divanipdf.pdf?0>
- Yeniçeri, C. (1991). *Bâc. İslâm Ansiklopedisi*, C.4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yenikale, A. (hızl). (2017). *Sünbülzâde Vehbî dîvânı*, Erişim Tarihi: 23.03.2021, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56212,sunbulzade-vehbi-divanipdf.pdf?0>
- Yeniterzi, E. (2010). Klasik Türk şiirinde ülke ve şehirlerin meşhur özellikleri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı*. 3 (15), ss. 301-334.
-